

L'ermità innominat i el record del pare Aubry. Una nova font de *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer*

Joan Santanach i Suñol
(Universitat de Barcelona)

A Pere Farrés, in memoriam

La redacció de *L'Atlàntida* va ser un procés llarg i complex, durant el qual Jacint Verdaguer va produir una quantitat ingent de versions i esbossos manuscrits. Aquests esborranys de l'obra, a més, havien estat precedits per diversos assajos poètics, que no van acabar de fructificar i que constitueixen el conjunt que coneixem com el «cicle de *L'Atlàntida*».¹ La conservació d'una bona part d'aquests papers permet resseguir, amb un detall sens dubte poc habitual, el procés d'escriptura del poema atlàntic i constatar-ne les diverses etapes per les quals va passar, és a dir, els canvis, les ampliacions i l'evolució que el seu autor hi va dur a terme.²

Una de les darreres modificacions, i de les més celebrades per la crítica contemporània, que Verdaguer va fer al poema èpic abans de presentar-lo als Jocs Florals de Barcelona de l'any 1877 va ser la recuperació de la figura de Cristòfor Colom. Com és sabut, la narració de l'enfonsament del mític continent havia nascut inicialment com un episodi inclòs dins del poema homònim. En el cant III

* Voldria agrair les facilitats de consulta i de localització de documents que en tot moment he trobat en l'equip de la Biblioteca de Catalunya, com també les encertades orientacions que Ramon Pinyol i M. Àngels Verdaguer em feren durant el procés de redacció d'aquest treball.

1. Per a una visió completa dels textos que en formen part i per a les relacions que es poden establir entre ells, vegeu FARRÉS, 2003.

2. Per a aquesta qüestió, continua sent imprescindible la lectura de CASA-CUBERTA, 1951-1952, SOLÀ I CAMPS, 1977 i CONDEMINAS, 1978, com també FARRÉS, 1987 i la seva introducció a VERDAGUER, 2002: esp. 14-23.

d'aquesta obra, el diable, en la figura d'un màgic conseller del rei guanxe de Tenerife, narra a Colom la destrucció de l'Atlàntida, per tal de persuadir-lo que més enllà de l'oceà no hi ha cap territori que no estigui sota les aigües. L'objectiu del diable, evidentment, és dissuadir-lo de prosseguir el viatge cap a Occident i evitar, així, l'evangelització dels indígenes americans.³ Posteriorment, quan l'obra en què s'incloïa estava encara en procés, Verdaguer va decidir convertir l'episodi en un poema autònom. El va extreure, doncs, de *Colom* —el qual va acabar abandonant sense haver-lo enllestit—, en va ampliar el desenvolupament i va presentar-lo als Jocs Florals de l'any 1868. Això no obstant, malgrat les esperances que hi havia dipositat, no va aconseguir que se'n fes la més mínima menció. En aquest poema, que en la darrera edició que se n'ha publicat duu el títol de *L'Atlàntida. Primera versió*, per bé que també ha estat conegut amb el nom de *L'Espanya naixent*, la matèria atlàntica s'ha independitzat del descobriment del Nou Món i no s'hi fa cap esment del tema americà, sinó que s'hi relata exclusivament la destrucció de la pàtria dels Atlants.⁴

En els anys que seguiren, tot i que amb alguns períodes d'interrupció, Verdaguer va ampliar el poema i, sobretot, el va reescriure de dalt a baix. Paral·lelament a aquesta profunda reelaboració de l'obra, va reprendre la figura de Colom, per bé que va limitar-ne l'aparició a la introducció i a la conclusió que emmarquen l'acció dels deu cants centrals, en els quals es narra pròpiament l'enfonsament atlàntic. El personatge de Colom de la versió presentada als Jocs de 1877, d'altra banda, ja no és el navegant madur que ha iniciat l'expedició americana, com en *Colom*, sinó un jove mariner a qui un vell ermità explica la desaparició de l'Atlàntida. La llegenda del continent submergit farà néixer en el Colom adolescent, ja a la conclusió del poema, el pressentiment de l'existència d'Amèrica i el durà a cercar els mitjans per tal de tornar a lligar al món conegut les terres que des de la desaparició dels territoris que les unien n'havi-

3. Al llarg de *Colom* són diversos els intents del diable d'aturar l'expedició. Ja al cant I és a punt d'enfonsar la *Niña* llençant-se «ab tot lo seu esforç y feixuguesa / damunt la nau per a esclafarla»; la intervenció de l'àngel d'Espanya, però, evita la tragèdia (VERDAGUER, 1978: 65-72, esp. 66 per a la citació; i 2003: 1101).

4. Vegeu-ne l'edició de Pere Farrés dins VERDAGUER, 2003: 1241-1276.

en quedat aïllades. L'obra no es tanca, doncs, amb el descobriment del nou continent ni amb la tornada de Colom a Palos de Moguer, com preveia el pla del poema que Verdaguer havia concebut originalment sobre l'almirall, sinó amb la partida de les tres caravel·les de la península Ibèrica.

La figura del vell ermità és, doncs, una incorporació específica per a la versió de *L'Atlàntida* presentada als Jocs de 1877, segurament força tardana. Ara ja no tenia cap sentit que fos el diable qui expliqués la història mítica al jove Colom, ja que el que es pretenia no era pas fer-lo renunciar a una expedició que encara no havia concebut, sinó tot al contrari. Per això Verdaguer va optar per un savi religiós allunyat del brogit mundà per instruir el seu jove deixeble. Amb aquestes característiques i en un poema escrit en llengua catalana, no és gens sorprenent que un dels possibles models que més aviat se'ns imposen sigui Ramon Llull i, sobretot, el seu personatge Blaquerna, considerat sovint un *alter ego* idealitzat del beat.⁵ Més enllà d'aquesta darrera consideració, sens dubte matisable, és prou coneguda l'admiració que Jacint Verdaguer sentia per Ramon Llull i, singularment, pel seu *Llibre d'amic e amat*, inclòs dins del *Romanç d'Evast e Blaquerna*.⁶ De fet, a la novel·la Llull atribueix la redacció del famós opuscle místic al protagonista del relat. Blaquerna, després d'una llarga i activíssima vida, opta en la vellesa per la via de la contemplació, i és en la solitud del seu eremitori que escriu el *Llibre d'amic e amat*, com a expressió —gairebé podríem dir-ne translació— de la seva experiència mística. Així, doncs, ja fos partint del mateix Llull o del seu personatge, és ben probable que Verdaguer tingués present el model eremític lul·lià a l'hora de concebre el seu propi ermità.⁷

5. Jaume MEDINA (2000) proposa la identificació de l'ermità amb Llull, i interpreta, al meu entendre de manera una mica forçada, els versos 71 i 77-78 de la introducció com a versos *à clé* per justificar el model.

6. Per a la influència i la represa de passatges lul·lians observables en la producció de Verdaguer, és encara inexcusable la lectura de GUILLEUMAS, 1988 [1953].

7. A l'hora de plantejar un possible referent lul·lià, la figura de l'ermità li podria haver estat suggerida igualment per l'anònim cavaller-ermità del pròleg del *Llibre de l'orde de cavalleria*, que és el responsable d'adoctrinar un jove escuder en els veritables valors cristians de la cavalleria. Això no obstant, dona

Però aquest no és, ni de bon tros, l'únic estímul que hi podem resseguir.

En la seva edició crítica de *L'Atlàntida*, Pere Farrés ja va remarcar que la figura del narrador de l'epopeia, tot i constituir un recurs que es remunta als orígens de l'èpica, s'ha de posar en relació amb models contemporanis de Jacint Verdaguer. I específicament amb el vell profeta de *La chute d'un ange* de Lamartine, amb el qual l'ermità presenta diversos paral·lelismes remarcables. Sens dubte, pel seu paper com a transmissors de fets mítics passats —tant el profeta de Lamartine com el narrador de l'enfonsament de l'Atlàntida, a més, expliquen revoltes contra Déu que acaben precipitant els superbs a l'abisme—. Però sobretot per la seva funció estructural dins dels poemes.⁸ En efecte, l'escriptor francès posa en boca del seu profeta les quinze visions, com anomena els cants en què organitza l'obra, que narren la revolta i la posterior caiguda de l'àngel Cédar. L'oient del relat és de nou un jove que a la introducció prèvia als cants accepta l'ofertament del visionari ancià d'escoltar els secrets del seu esperit; després de tres dies de vast poema metafísic, els dos personatges, ja a l'epíleg, s'acomiaten en silenci i el jove es dirigeix al seu vaixell.

Des del punt de vista de l'estructura de l'obra, es tracta de la mateixa funció que Verdaguer atorgà al seu ermità. Amb l'afegit

---

poc suport a aquesta possibilitat el fet que la primera edició moderna d'aquest text lul·lià, preparada per Marian Aguiló, porta peu d'impremta de l'any 1879; tot sembla indicar, a més, que la distribució del llibre encara va trigar alguns anys a fer-se efectiva (vegeu Albert Soler dins LLULL, 1988: 129 i n. 1). Això no impedeix, sobretot tenint en compte l'estreta relació que unia Verdaguer amb Aguiló, que n'hagués tingut notícia prèviament, durant l'elaboració de *L'Atlàntida*. Tampoc no es pot descartar que abans de la distribució del llibre ja n'haguessin circulat fascicles impresos, com consta respecte als volums de la coneguda Biblioteca Catalana d'Aguiló; vegeu OBRADOR, 1905: 31.

8. Vegeu VERDAGUER, 2002: 53-54. Juntament amb els mencionats, un altre referent que cal esmentar en relació amb la narració de la història de l'Atlàntida és Soló, en boca del qual va posar Plató el relat de l'enfonsament al seu *Críties*, com recorda el mateix Verdaguer a l'inici del pròleg de l'obra. Al ms. 374/IV de la Biblioteca de Catalunya es conserva, juntament amb altres notes autògrafes relacionades amb l'elaboració del seu primer gran poema èpic, la còpia d'una traducció llatina del passatge sobre l'Atlàntida inclòs en el diàleg platònic; vegeu CONDEMINAS, 1978: 92 i FARRÉS, 1993: 48-49.

que, a *L'Atlàntida*, la narració dels fets antics no sols posa en relació l'acció del segle xv amb la història mítica, sinó que esdevé el desencadenant que incitarà el jove Colom a «pontar» l'Atlàntic, de manera que, així, es pugui restaurar l'ordre còsmic destruït a causa del pecat dels Atlants. I és que únicament quan el continent americà hagi estat relligat a la resta de la creació esdevindrà possible un cant de lloança unànime de la humanitat envers el seu creador.⁹ Aquesta és, sens dubte, la missió del vell ermità, i el que justifica la seva exclamació en el darrer vers de l'obra, quan veu les naus cristianes de Colom navegant cap a Amèrica: «Vola, Colon... ara jo puc morir!» Ara bé, Jacint Verdaguer, a l'hora de construir el seu ermità, no es va limitar al profeta d'Alphonse de Lamartine ni al vague record de l'eremita lul·lià. En la caracterització del seu vell ermità encara hi va intervenir —almenys— un altre escriptor romàntic francès, com veurem tot seguit.

De la introducció del poema, com d'altres passatges de *L'Atlàntida*, se'n conserven diversos esbossos, gràcies als quals s'ha pogut constatar que en un primer moment, per bé que no pas anterior a mitjan 1876, la introducció es limitava pràcticament a la presentació dels dos personatges i a l'escena que recullen les tres estrofes finals (xxiv-xxvi), en què, asseguts dalt del promontori i tenint l'Atlàntic als peus, l'ermità es disposa a relatar al jove Colom els fets d'Hèrcules, Hesperis i els Atlants. Aquest esborrany forma part del ms. 373/I de la Biblioteca de Catalunya. Es tracta d'una capsa amb diversos esborranys i notes de lectura relacionables amb *L'Atlàntida*. Entre aquests papers hi ha un plec factici de dimensions reduïdes, amb fulls d'almenys dos orígens diferents i compost per vuit folis (numerats de 21 a 28), en el qual Verdaguer va esbos-

9. L'expressió és del mateix Verdaguer. Al cant IV, Jehovà, contraposant la unitat continental sorgida de la creació i la necessitat d'un càstig que obligarà a desfer aquesta unitat, afirma: «Prou juntí els continents, de l'aigua al destriar-los, / perquè en ma glòria unissen ses llengües en un cant; / mes lo pecat m'obliga, i amb quant dolor!, a esbullar-los; / quin mal t'he fet, fill d'Eva, que aixís m'ofengues tant?» (v. 145-148). Tant aquesta citació de *L'Atlàntida* com les que es fan més endavant provenen de l'edició crítica de Pere Farrés (VERDAGUER, 2002). Per a una lectura en clau cristiana de *L'Atlàntida* en què es remarca l'estreta relació de la història antiga amb els episodis colombins, vegeu TORRENTS, 2004, com també 1992.

sar amb un cert desordre diverses escenes corresponents a la introducció i a la conclusió. Sobre la versió inicial de la introducció que acabo d'esmentar, encara molt breu, ja va cridar l'atenció Josep M. Solà i Camps, que afirmà d'aquest esbós que devia ser «el primer o un dels primers en què el poeta esborranyà la “introducció”». ¹⁰ Constitueix l'actual f. 25v del citat ms. 373/I.

Tot sembla indicar que aquesta escena inicial davant de l'oceà, tan assossegada, no degué convèncer Verdaguer com a obertura de la seva epopeia, i que per això va decidir elevar-ne el to èpic incorporant-hi la batalla naval entre les naus genovesa i veneciana, que ocupa les onze primeres estrofes del text introductori, i un esborrany de la qual forma part així mateix del plec constituït pels f. 21-28 del ms. 373/I. L'episodi en qüestió, amb el naufragi subsegüent, és inspirat en les biografies de Cristòfor Colom que el poeta manejava. ¹¹ El que havia de ser, doncs, el primer vers del poema va quedar relegat a vers inicial de l'estrofa dotzena, en la qual es manté, això sí, l'esment del «religiós de barba blanca» (v. 70). Amb la incorporació de les onze estrofes inicials, però, era fora de lloc que a la dotzena es fes referència al «jove mariner» genovès, atès que les circumstàncies de la narració havien canviat — tal com s'indica a l'estrofa IX, el mariner és a l'aigua lluitant amb les onades—. Verdaguer, per tant, va modificar l'estrofa mencionada, i no reprengué l'escena dels dos personatges dalt del promontori fins a l'estrofa XXIV.

Aleshores, el que mancava era el lligam entre el naufrag Colom, únic supervivent de la tragèdia marítima, i la narració de l'enfonsament atlàntic davant d'un oceà de nou en calma. El geni de Verdaguer, evidentment, no necessitava pouar en cap font per dur a ter-

10. SOLÀ I CAMPS, així mateix, el datà, basant-se en les característiques de la lletra de l'autor, «a la segona meitat del 1876», i en reproduí el facsímil (1977: 63). A la mateixa capsa de la Biblioteca de Catalunya es conserva un segon plec (f. 1-16), amb el que sembla un estadi més avançat, i considerablement més net d'esmenes, de la introducció i la conclusió.

11. Sobre aquest episodi i les seves fonts, vegeu la introducció de Pere Farrés a VERDAGUER, 2002: 32-36. Tal com va remarcar SOLÀ I CAMPS (1977: 68-70), en aquestes estrofes inicials Verdaguer va tenir especialment present, com es constata a partir d'algunes repeses literals, la biografia de Colom escrita per Francisco José Orellana, *Cristóbal Colón, biografía popular*, publicada a Barcelona l'any 1858.

me aquesta connexió. Això no obstant, el paral·lelisme de les circumstàncies, la salvació d'un jove atrapat en una tempesta, degué dur-li a la memòria un episodi similar contingut en un veritable *best-seller* de l'època, l'*Atala* de Chateaubriand.¹² Es tracta de l'episodi en què la parella protagonista, la cristiana Atala i l'indi Chactas, sorpresos per una forta tempesta mentre fugen dels seus perseguïdors, decideixen conduir la piragua amb què navegaven fins a la riba i protegir-se en terra ferma. Allà, abraçats sota un arbre, just quan la resistència d'Atala és a punt de sucumbir als requeriments del jove i enamorat natxez, la caiguda d'un llamp els omple de terror. És aleshores que apareix el vell pare Aubry, que els cercava per ajudar-los, i els condueix al seu humil habitatge. El passatge, que cito *in extenso*, és el següent:

Atala n'offroit plus qu'une foible résistance; je touchois au moment du bonheur, quand tout à coup un impétueux éclair, suivi d'un éclat de la foudre, sillonne l'épaisseur des ombres, remplit la forêt de soufre et de lumière, et brise un arbre à nos pieds. Nous fuyons. O surprise!... dans le silence qui succède, nous entendons le son d'une cloche! Tous deux interdits, nous prêtons l'oreille à ce bruit, si étrange dans un désert. A l'instant un chien aboie dans le lointain; il approche, il redouble ses cris, il arrive, il hurle de joie à nos pieds; un vieux solitaire portant une petite lanterne, le suit à travers les ténèbres de la forêt. «La Providence soit bénie! s'écriait-il, aussitôt qu'il nous aperçut. Il y a bien long-temps que je vous cherche! Notre chien vous a sentis dès le commencement de l'orage, et il m'a conduit ici. Bon Dieu! comme ils sont jeunes! Pauvres enfants! comme ils ont dû souffrir! Allons: j'ai apporté un peu d'ours, ce sera pour cette jeune femme; voici un peu de vin dans

12. La novel·la *Atala*, publicada per primera vegada l'any 1801, va ser traduïda a l'espanyol tot just un parell d'anys després de la seva aparició; aquesta primera traducció, signada per P. G. R., va ser impresa a València per Josep d'Orga. Al llarg dels vuitanta anys que seguiren la primera, se'n van publicar una pila d'edicions i adaptacions (vegeu BOTREL, 2000: 80-81, com també la n. 15). En català va trigar encara uns quants anys a circular, atès que no ho va fer fins el 1909, a la Biblioteca Popular de L'Avenç, en traducció de Manuel de Montoliu. No cal insistir, d'altra banda, en la influència que el relat de Chateaubriand va exercir en la producció peninsular, com tampoc en el referent ideològic que va constituir *Le génie du Christianisme*, del qual *Atala* fóra, des d'aquest punt de vista, una translació narrativa.

notrealebasse. Que Dieu soit loué dans toutes ses œuvres! sa miséricorde est bien grande, et sa bonté est infinie!»

Atala étoit aux pieds du religieux: «Chef de la prière, lui disoit-elle, je suis chrétienne, c'est le ciel qui t'envoie pour me sauver.» — «Ma fille, dit l'hermite en la relevant, nous sonnons ordinairement la cloche de la mission pendant la nuit et pendant les tempêtes, pour appeler les étrangers; et, à l'exemple de nos frères des Alpes et du Liban, nous avons appris à notre chien à découvrir les voyageurs égarés.» Pour moi, je comprenais à peine l'hermite; cette charité me sembloit si fort au-dessus de l'homme, que je croyois faire un songe. A la lueur de la petite lanterne que tenoit le religieux, j'entrevois sa barbe et ses cheveux tout trempés d'eau; ses pieds, ses mains et son visage étoient ensanglantés par les ronces. «Vieillard, m'écriai-je enfin, quel cœur as-tu donc, toi qui n'as pas craint d'être frappé de la foudre?» — «Craindre! repartit le père avec une sorte de chaleur; craindre, lorsqu'il y a des hommes en péril et que je leur puis être utile! je serois donc un bien indigne serviteur de Jésus-Christ!» — «Mais sais-tu, lui dis-je, que je ne suis pas chrétien?» — «Jeune homme, répondit l'hermite, vous ai-je demandé votre religion? Jésus-Christ n'a pas dit: "Mon sang lavera celui-ci, et non celui-là." Il est mort pour le Juif et le Gentil, et il n'a vu dans tous les hommes que des frères et des infortunés. Ce que je fais ici pour vous est fort peu de chose, et vous trouveriez ailleurs bien d'autres secours; mais la gloire n'en doit point retomber sur les prêtres. Que sommes-nous, foibles solitaires, sinon de grossiers instruments d'une œuvre céleste? Eh! quel seroit le soldat assez lâche pour reculer, lorsque son chef, la croix à la main, et le front couronné d'épines, marche devant lui au secours des hommes?»

Ces paroles saisirent mon cœur; des larmes d'admiration et de tendresse tombèrent de mes yeux. «Mes chers enfants, dit le missionnaire, je gouverne dans ces forêts un petit troupeau de vos frères sauvages. Ma grotte est assez près d'ici dans la montagne; venez vous réchauffer chez moi; vous n'y trouverez pas les commodités de la vie; mais vous y aurez un abri, et il faut encore en remercier la bonté divine, car il y a bien des hommes qui en manquent.»

[...]

Il y a des justes dont la conscience est si tranquille, qu'on ne peut approcher d'eux sans participer à la paix qui s'exhale, pour ainsi dire, de leur cœur et de leurs discours. A mesure que le solitaire parloit, je sentois les passions s'apaiser dans mon sein, et l'orage même du ciel sembloit s'éloigner à sa voix. Les nuages furent bientôt assez dispersés pour nous permettre de quitter notre retraite. Nous sortîmes de la forêt et nous commençâmes à gravir le revers

d'une haute montagne. Le chien marchait devant nous, en portant au bout d'un bâton la lanterne éteinte. Je tenois la main d'Atala, et nous suivions le missionnaire. Il se détournait souvent pour nous regarder, contemplant avec pitié nos malheurs et notre jeunesse. Un livre était suspendu à son cou; il s'appuyait sur un bâton blanc. Sa taille étoit élevée, sa figure pâle et maigre, sa physionomie simple et sincère. Il n'avoit pas les traits morts et effacés de l'homme né sans passions; on voyoit que ses jours avoient été mauvais, et les rides de son front montraient les belles cicatrices des passions guéries par la vertu et par l'amour de Dieu et des hommes. Quand il nous parloit debout et immobile, sa longue barbe, ses yeux modestement baissés, le son affectueux de sa voix, tout en lui avoit quelque chose de calme et de sublime. Quiconque a vu, comme moi, le père Aubry cheminant seul avec son bâton et son bréviaire dans le désert, a une véritable idée du voyageur chrétien sur la terre.

Après une demi-heure d'une marche dangereuse par les sentiers de la montagne, nous arrivâmes à la grotte du missionnaire. Nous y entrâmes à travers les lierres et les giraumonts humides, que la pluie avait abattus des rochers. Il n'y avoit dans ce lieu qu'une natte de feuilles de papaya, une calebasse pour puiser de l'eau, quelques vases de bois, une bêche, un serpent familier, et sur une pierre qui servoit de table, un crucifix et le livre des chrétiens.

L'homme des anciens jours se hâta d'allumer du feu avec des lianes sèches; il brisa du maïs entre deux pierres, et en ayant fait un gâteau, il le mit cuire sous la cendre. Quand ce gâteau eut pris au feu une belle couleur dorée, il nous le servit tout brûlant, avec de la crème de noix dans un vase d'érable. Le soir ayant ramené la sérénité, le serviteur du gran Esprit nous proposa d'aller nous asseoir à l'entrée de la grotte.¹³

Deixant de banda les similituds físiques i espirituals, que segurament cal relacionar amb la tipologia que encarnen aquests personatges —ancians virtuosos i solitaris de barba blanca, que han abandonat el món després d'haver-ne experimentat els perills—, el pare Aubry i l'ermità de *L'Atlàntida* comparteixen alguns trets específics que en cap cas no poden ser considerats atzarosos. Entre aquests, és especialment remarcable l'hàbit d'emetre senyals, ja sigui mitjançant la campana de la missió ja sigui amb «la trèmula llan-

13. Per al passatge citat, CHATEAUBRIAND, 1973: 86-91.

terna de l'altar» (estr. XIV, v. 81), per guiar i conduir a bon port estrangers perduts o naufrags; així mateix, tots dos emeten aquests senyals «pendant la nuit et pendant les tempêtes» o, unint les dues circumstàncies, «quan de nits la tempestat brogia» (v. 79).

Coincideixen, igualment, en el fet que l'encontre amb les persones que han de rescatar no sembla en cap cas fortuït, sinó que els dos vells solitaris saben que hi ha persones en perill que els necessiten. Les raons d'aquesta certesa sols s'exposen en l'episodi d'*Atala*: el gos del vell religiós ha sentit els dos enamorats «dès le commencement de l'orage» i l'ha conduït fins a la parella. Quant a l'ermità, en canvi, malgrat que no s'arribi a explicitar, hem d'entendre que deu haver estat espectador del combat naval, de la caiguda del llamp que ha provocat l'explosió de la santabàrbara del vaixell venecià i l'enfonsament de les dues naus, i dels esforços natatoris de Colom; és clar que també podria ser, sobretot si tenim en compte les capacitats premonitòries que el personatge manifesta en relació amb el destí de Colom —herència de Lamartine?—, que la situació desesperada del naufrag li hagi estat revelada per mitjà d'alguna mena d'intuïció divina. Sigui com sigui, els relats tornen a coincidir en la invocació de la Providència just en el moment de l'encontre, en boca del pare Aubry a *Atala* i expressió del narrador extradiegètic —ja em perdonareu el terme— al v. 116 del poema verdaguerià. És ben cert que aquesta darrera confluència, com altres de les que s'hi poden detectar, podria ser fortuïta. Ara bé, la suma de llocs paral·lels en les dues narracions, començant per la caiguda d'un llamp com a desencadenant de la tragèdia que el solitari ha d'evitar, difícilment pot considerar-se casual. Encara que en escenaris diferents, les circumstàncies que es plantegen són massa similars i presenten massa aspectes equivalents perquè puguin ser interpretades com a merament atzaroses. Sembla, més aviat, que la proximitat hagi estat buscada, potser fins i tot amb l'objectiu que el lector percebi la represa textual i el joc que s'estableix entre les dues obres. Al cap i a la fi, la tria del pare Aubry com a model del vell i innominat ermità té implicacions addicionals que en cap cas no són gratuïtes.

Hi ha, encara, altres punts de contacte. Tots dos religiosos rebutgen qualsevol responsabilitat en el salvament dels naufrags, que

atribueixen a la divinitat. «Que sommes-nous, foibles solitaires, sinon de grossiers instruments d'une œuvre céleste?», afirma el francès quan Chactas se sorprèn que s'hagi arriscat per salvar un no cristià; també són ben explícites en aquest sentit les paraules que l'ermità adreça al jove mariner quan apareix davant seu a la platja: «Vine —li diu—: al primer raig de l'alba / te vull acompanyar a la que et salva, / per qui la primavera refloreix» (estr. XX, v. 118-120). A continuació condueixen els seus protegits, en tots dos casos per un camí que s'eleva cap a una muntanya (estr. XXI), vers els habitats que ocupen: sengles grutes, «dans la montagne» i «entre els braços molsosos d'un penyal» (estr. XXIII, v. 135). A les cel·les dels virtuosos vells s'hi penetra a través de vegetació que penja: a *Atala* Chactas explica que «Nous y entrâmes à travers les lierres et les giraumonts humides»; a *L'Atlantida* es tracta de «cortines d'heura i satalia» (estr. XXI, v. 125).¹⁴ És a dir, Verdaguer reprèn l'heura de Chateaubriand, però substitueix les cucurbitàcies americanes per una planta més pròpia de la geografia hispànica, i també de majors ressos lírics, que afavoreix la creació d'una atmosfera apropiada a l'accés al «místic oratori» (estr. XXII, v. 127) que l'ermità ha disposat just abans d'entrar pròpiament al seu habitatge. Colom s'agenolla i prega davant de la imatge, i és només després d'aquesta expansió d'agraïment espiritual del jove mariner que l'ermità «de fruit mengívol lo convida» (estr. XXIII, v. 136). Ho fa ja a la cel·la que ocupa, veïna de la capella. Atala i Chactas, per la seva banda, en entrar dins l'austera gruta del missioner, es fixen que hi havia, al costat d'alguns altres objectes, molt escassos, «sur une pierre qui servoit de table, un crucifix et le livre des chrétiens»; tot seguit, el vell pare Aubry encén foc i prepara aliment per als seus hostes. A

14. És interessant remarcar, sobre aquest passatge, que Verdaguer manté l'esment de dues plantes diferents, encara que hagi de substituir-ne la segona per raons de versemblança botànica; en canvi, traduccions espanyoles del text que el de Folgueroles hauria pogut consultar el modifiquen, segurament a causa de la dificultat de traduir el terme «giraumonts». Així, per exemple, les edicions valencianes de 1813 —reedició de la de 1803— i 1843, publicades per Josep Ferrer d'Orga i Mariano de Cabrerizo, respectivament, coincideixen a traslladar el passatge convertint el segon vegetal en una referència menys específica: «Entramos por medio de las yedras y otras malezas» (CHATEAUBRIAND, 1813, p. 80).

l'hora de menjar, Colom s'asseu «sobre jonça afelpada, encara *humida* / per la pluja batent del temporal» (v. 137-138), de la mateixa manera que ho eren «les lierres et les giraumonts *humides*, que la pluie avait abattus des rochers». I encara podríem afegir que els vegetals són *humits* per la pluja, *batent* en el cas de *L'Atlàntida* i capaç d'*abatre* l'heura i els *giraumonts* que cal travessar per accedir a la cova del pare Aubry. Insisteixo: alguns dels paral·lelismes que es detecten entre els dos episodis, inclosos els lèxics, poden ser circumstancials, però no pas tot el conjunt. I menys encara els punts de contacte, veritables repeses, entre els dos vells solitaris.

Tot sembla indicar, doncs, que Verdaguer hauria tingut present el text de Chateaubriand en compondre les estrofes esmentades de la introducció de *L'Atlàntida*. No és gens sorprenent. *Atala* va gaudir a casa nostra, com s'ha indicat, d'un èxit i d'una difusió importants, que s'estengueren a capes socials molt variades.¹⁵ De fet, les obres de Chateaubriand en general, no únicament *Atala*, van ser de lectura habitual entre els cercles eclesiàstics i literaris cultes pels quals es movia el jove Verdaguer. La seva influència pel que fa a determinats aspectes ideològics és ben manifesta en la producció del de Folgueroles.¹⁶ Al marge dels paral·

15. A més de les traduccions del text de Chateaubriand, s'han de tenir igualment presents les diverses adaptacions en vers que es van fer dels amors d'Atala i Chactas, que van circular sobretot en forma de fulls volants (BATAILLON, 1934, i LÓPEZ DE MENESES, 1950). També sembla que va tenir una circulació remarcable una altra versió en vers impresa a les cobertes de llibrets de paper de fumar, una desena dels quals es conserva al Museu Marès de Barcelona. En relació amb aquesta darrera versió s'ha de fer esment d'una plata de ceràmica de Mataró esgrafiada, datable vers 1860-1870, que actualment forma part d'una col·lecció particular de Barcelona. En aquesta plata es va representar l'indi Chactas, en un paisatge vagament selvàtic, agenollat davant la tomba d'Atala i amb la seva calavera a la mà. La imatge és glossada amb tres versos procedents de la versió que va circular als llibrets de paper de fumar: «Chactas a su patria lleva, / después de años de enterrada / las cenizas de su amada», sense cap indicació addicional. La popularització de la història devia fer superflua tota altra especificació. Per al text complet d'aquesta versió, vegeu LÓPEZ DE MENESES, 1950: 110-111.

16. Vegeu, per exemple, els punts de contacte que Pere FARRÉS (1989) va observar entre el concepte de pàtria present a *Le génie du Christianisme* o *Les Natchez* i el que Verdaguer reflecteix a *Colom*.

lismes més estrictament doctrinals, també s'ha de tenir en compte la preocupació de Verdaguer a l'hora de documentar-se sobre els temes de què escrivia. En aquest sentit, és fora de dubte que degué interessar-se per la producció de Chateaubriand, i específicament per *Atala*.¹⁷ No en va en aquesta narració, ambientada al Nou Món, no sols s'hi planteja el contacte entre civilitzacions, sinó específicament un tema tan estretament relacionat amb *L'Atlàntida* com és l'evangelització dels indígenes americans. En efecte, l'endemà de la trobada amb el pare Aubry, Chactas l'acompanya a la missió, i allà pot admirar els beneficis que la nova religió del vell missioner aporta als indis i les noves activitats «civilitzades» que els ha imbuït:

J'errois avec ravissement au milieu de ces tableaux [...]. J'admirois le triomphe du Christianisme sur la vie sauvage; je voyois l'Indien se civilisant à la voix de la religion; j'assistois aux noces primitives de l'Homme et de la Terre [...].

Je voulus savoir du saint hermite, comment il gouvernoit ses enfants; il me répondit avec une grande complaisance: «Je ne leur

17. L'epistolari de Verdaguer mostra l'esforç del poeta per documentar-se «Sobre l'història primitiva y religions d'America en general», tal com ell mateix deia, ja l'any 1867, a Marian Aguiló (VERDAGUER, 1959: núm. 21, p. 65). Pel que fa a l'obra de Chateaubriand, en els anys previs a la finalització de *L'Atlàntida* no he localitzat cap esment específic d'*Atala* a l'epistolari. Sí que s'hi pot llegir, en canvi, que el 26 de març de 1876, des de Cadis, va escriure a Jaume Collell per explicar-li una visita a Granada, en la qual menciona «los jardins de vora l Dauro [*per Darro*], ahont escrigueren Chateaubriand y Zorrilla sos poemas de Granada», en clara referència a *Le dernier Abencerrage* (VERDAGUER, 1959: núm. 76, p. 196). Aquesta narració va circular juntament amb altres textos de l'autor, i especialment amb *Atala*; així, per exemple, trobem les dues narracions, juntament amb *René*, a la traducció esmentada a la n. 14, impresa per Cabrerizo el 1843, o bé a la gironina de Cumané y Fabrellas de 1871. El record de Chateaubriand a final de març de 1876, quan Verdaguer tot just devia haver-se plantejat la redacció de la introducció de *L'Atlàntida*, podria fins i tot apuntar vers una relectura d'aquestes narracions que li hauria pogut suggerir l'adopció del model per a l'episodi de la salvació del naufrag (recordem que Solà i Camps datava l'esborrany de la introducció previ a la incorporació del combat naval vers la segona meitat del 1876; vegeu més amunt n. 10). Entre els llibres de la biblioteca de Verdaguer que consten al Registre de la Biblioteca de Catalunya, amb entrada del 22 d'octubre de 1908, no hi he sabut trobar cap exemplar d'*Atala*.

ai donné aucune loi; je leur ai seulement enseigné à s'aimer, à prier Dieu, et à espérer une meilleure vie: toutes les lois du monde sont là-dedans [...].»¹⁸

En aquesta mena d'arcàdia cristiana en plena selva, el pare Aubry ha aconseguit, mitjançant la religió i l'esperança en una vida millor, neutralitzar els comportaments salvatges i incivilitzats dels habitants autòctons. La creença en el Déu importat pels europeus suposa, com no podia ser altrament, el rebuig implícit de les creences i tradicions locals, vistes inapel·lablement com a errònies i pròpies d'un estadi evolutiu més endarrerit que l'europeu i cristià. No cal dir que és precisament la constatació de l'absoluta superioritat d'aquest model, tal com ho planteja Chateaubriand en boca del meravellat Chactas, el que permet justificar que els indis l'hagin assumit plenament, sense que hi hagi hagut cap mena d'oposició indígena ni d'imposició per la banda europea. Tot plegat, per tant, està ben a prop dels plantejaments de Verdaguer i de la funció que atribuïa a Colom. En el fons, el triomf del pare Aubry no és altre que el de la missió del futur almirall.

Verdaguer havia definit aquesta missió en uns termes ben similars —vull dir des d'un punt de vista ideològic, no pas pel que fa a la literalitat— uns quants anys abans, quan escrivia el poema *Colom*.¹⁹ Gairebé al final del cant I hi llegim el relat de la visita que l'àngel d'Espanya fa al protagonista de l'obra, just després que el diable hagi estat a punt d'enfonsar una de les seves naus, per tal de recomanar-li coratge davant de les adversitats que haurà de superar, i per ensenyar-li «las llunyas terras que [l'àngel negre] te encarrech de trauer de la vista del mon antich esparpellada.»²⁰ L'àngel, llavors, se l'enduu cel amunt per tal de mostrar-li des de les altures el continent que hi ha a l'altra banda de l'oceà Atlàntic. La visió dels territoris per descobrir, descrits en termes paradisiacs, el deixa sense paraula. Malauradament, però, tal com l'àngel remarca en un

18. CHATEAUBRIAND, 1973: 102-104.

19. En relació amb les influències ideològiques, no és sobrer recordar de nou la importància de Chateaubriand en l'obra inicial del jove Verdaguer, i molt especialment en *Colom* (vegeu FARRÉS, 1989).

20. VERDAGUER, 1978: 74, i 2003: 1106.

dels passatges en prosa que s'han conservat de l'obra, els homes que hi habiten reten culte a una divinitat errònia, el sol. Cal, doncs, treure'ls de l'error:

l home pera qui tot asso es fet [*id est*, les riqueses i belleses del continent] ne gosa ab lo plaher de las bestias, y en sa admiració y espasma s'agenolla davant del sol, que creu lo centre y l autor de tota vida, y li crema l ensens malaguanyat de sas pregueras. Oh!, si poguesses ésser tu l primer de dir-li: «Aqueix sol que de gom a gom umple l univers ab lo resplandor de sa mirada, no es Deu ni es un ull de sa cara, sino una volva de pols perduda pels espays entre ls aixams d aixams de mons que va criarhi ab sa alenada en un principi; dels quals cada fulla, cada gra y cada átomo del pèlach de claror sense voras en que nedan, es un altre mon en que s'esgarria i se pert l anima atrevida que gosa endinsarse en la calitja de misteri que per totas bandas lo rodeja. Mes ell es incapible a tota pensa; l ull de l home en que s enmiralla tot lo visible de la creació, sense l confort de la fe no pot alsarse a aguaytarlo sense romandrer cego. Tan sols lo cor pot umplirse d ell a quiscun de sos frevols actes.» Si aixis li parlasses, tot endressan sos peus errants per la florida via de la gloria, quanta admiració t pervindria de part d aqueixa terra i de tots los homes!, quantas benediccions de part de l' Altissim!²¹

A *L'Atlàntida* no és pas el diable qui conta a Colom l'enfonsament de la terra dels Atlants ni és un àngel qui li indica el camí a seguir i l'empeny a acomplir la missió evangelitzadora. Totes dues funcions corresponen al vell ermità,²² la figura del qual, des d'un punt de vista literari, adquireix un major gruix gràcies als diversos estímuls i influències que Verdaguer va posar en joc en construir-la. Són sens dubte remarcables les connotacions que hi aporta el referent lamartineà, i probablement també el lul·lià, però és sobretot el model de Chateaubriand el que li proporciona una major entitat. Els paral·lelismes que hi ha entre l'ermità de Verdaguer i el pare Au-

21. VERDAGUER, 1978: 77-78, i 2003: 1107-1108.

22. A les estrofes VI-VIII de la conclusió de l'obra, l'ermità, després de la narració de la història antiga i quan ja ha aconseguit que es desperti en Colom el desig de seguir els passos del sol cap a ponent, afegeix nous arguments «històrics» i factuais a l'existència d'un continent desconegut, i l'incita a lligar «de la terra els extrems com d'un mantell» (v. 45).

bry, i també en les circumstàncies en què acullen els seus joves protegits, malgrat que en escenaris diferents, posa de manifest que Verdaguer no tenia cap intenció d'amagar un referent ben conegut pels seus contemporanis. No devien desagradar-li les connotacions que el seu personatge adquiria quan se l'identificava amb el missioner del vescomte bretó. Al cap i a la fi, difícilment es podria trobar algú més qualificat que el pare Aubry per orientar el jove Colom en la seva tasca de cristianitzar els indígenes americans.

Bibliografia

- BATAILLON, Marcel (1934). «La Canción de la Atala». *Bulletin Hispanique*, núm. XXXVI, p. 199-205.
- BOTREL, Jean-François (2000). «Las culturas del pueblo a finales del siglo XIX». A: *Literatura modernista y tiempo del 98. Actas del Congreso Internacional. Lugo, 17 al 20 de noviembre de 1998*, ed. de Javier Serrano Alonso, Ana Chouciño Fernández, Luis Miguel Fernández, Amparo de Juan Bolufer, Cristina Patiño Eirín, Claudio Rodríguez Fer. Santiago de Compostela: Universidade. Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, p. 67-91. (Cursos e Congresos da Universidade de Santiago de Compostela, 125).
- CASACUBERTA, Josep Maria de (1951-1952). «Sobre la gènesi de *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer». *Estudis Romànics*, III, p. 1-56. També dins els seus *Estudis sobre Verdaguer*, pròleg de Joan Torrent i Fàbregas, recopilació i notes de Ricard Torrents. Vic: Eumo Editorial, Editorial Barcino i Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 93-150. (Documents, 5).
- CHATEAUBRIAND, Francisco-Augusto (1803). *Atala, ó, Los amores de dos salvajes en el desierto*. Traducció espanyola de P. G. R. València: Joseph de Orga. Reimpr.: 1813.
- CHATEAUBRIAND (1843). *Atala, René y Abencerraje*. València: Imprenta de Cabrerizo. (Obras Completas del Vizconde de Chateaubriand, 2).
- CHATEAUBRIAND (1871). *La Atala. El René. El último Abencerraje*. Traducció espanyola de Manuel M. Flamant. Girona: Establ. Tip. de Gerardo Cumané y Fabrellas.

- CHATEAUBRIAND (1909). *Atala*. Traducció de Manuel de Montoliu. Barcelona: L'Avenç. (Biblioteca Popular de «L'Avenç»).
- CHATEAUBRIAND (1973). *Atala*. Edició crítica de J. M. Gautier. Ginebra: Librairie Droz. (Textes Littéraires Français, 198).
- CONDEMINAS, Maria (1978). *La gènesi de "L'Atlàntida"*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i Curial Edicions Catalanes. (Biblioteca Torres Amat, 8).
- FARRÉS, Pere (1987). «Notes sobre l'elaboració del cant I de *L'Atlàntida*». *Anuari Verdaguer 1986*, p. 201-214.
- FARRÉS, Pere (1989). «Chateaubriand i Verdaguer, aproximació a un concepte de pàtria». *Anuari Verdaguer 1988*, p. 151-158.
- FARRÉS, Pere (1993). «Les fonts de "L'Atlàntida enfonsada"». *Anuari Verdaguer 1992*, p. 35-75.
- FARRÉS, Pere (2003). «Introducció» a *El cicle de L'Atlàntida*. A: VERDAGUER 2003: 1073-1083.
- GUILLEUMAS, Rosalia (²1988). *Ramon Llull en l'obra de Jacint Verdaguer. Deu anys de publicacions verdaguerianes (1945-1954)*. Barcelona: Editorial Barcino, 1953. (Biblioteca Verdagueriana, 2).
- LLULL, Ramon (1988). *Llibre de l'orde de cavalleria*. A cura d'Albert Soler i Llopart. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics, A, 127).
- LÓPEZ DE MENESES, Amada (1950). «Pliegos sueltos románticos. "Pablo y Virginia", "Atala" y "Corina en España"». *Bulletin Hispanique*, núm. LII, p. 93-117.
- MEDINA, Jaume (2000). «L'ermità i el primer vers de *L'Atlàntida*». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. XL (=Homenatge a Arthur Terry, 4). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 71-76.
- OBRADOR Y BENASSAR, Mateu (1905). *La nostra arqueologia literaria, conferencia donada a l'Ateneu Barcelonès el dia 14 de maig de 1904, y seguida de Comentaris y Notes bibliogràfiques*. Palma de Mallorca: Impr. de les Filles de J. Colomar.
- SOLÀ I CAMPS, Josep M. (1977). «Del Colom a *L'Atlàntida*». A: *Jacint Verdaguer 1877-1977. En el centenari de L'Atlàntida*. Barcelona: Fundació Carulla-Font (Nadal del 1977), p. 40-74.
- TORRENTS, Ricard (1992). «Verdaguer i Amèrica: *L'Atlàntida*». A: *Actes de les IV Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya i Generalitat de Catalunya, p.

- 123-132. Ara dins del seu *Verdaguer. Estudis i aproximacions*. Pròleg de Joaquim Molas. Vic: Eumo Editorial, 1995, p. 99-113. (Estudis Verdaguerians, 2).
- TORRENTS, Ricard (2004). «*L'Atlàntida*, gran obra literària del cristianisme i de la humanitat». A: *A la claror de Verdaguer*. Vic: Eumo Editorial, p. 97-118.
- VERDAGUER, Jacint (1959). *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. I, 1865-1877. Transcripció i notes per Josep Maria de Casacuberta. Barcelona: Editorial Barcino, 1989. (Biblioteca Verdagueriana, 5).
- VERDAGUER, Jacint (1978). *Escrips inèdits de Jacint Verdaguer*, II, *Colom*. Transcripció i estudi de Joan Torrent i Fàbregas. Barcelona: Editorial Barcino. (Biblioteca Verdagueriana, 11).
- VERDAGUER, Jacint (2002). *L'Atlàntida*. A cura de Pere Farrés. Vic: Eumo Editorial i Societat Verdaguer. (Obra Completa, 2).
- VERDAGUER, Jacint (2003). *Poemes llargs. Teatre*. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Pere Farrés, Ricard Torrents i Xosé Aviñoa. Barcelona: Proa. (Totes les Obres, 2).